

Ana Maria Grünfelder. U radni stroj velikoga njemačkog Reicha, Zagreb, 2007., izd. Srednja Europa, str. 1-271.

Prema službenoj statistici u Njemačkoj je radilo s područja NDH-a 10.594 Hrvata i 1.529 Hrvatica u industriji i obrtu, 1.527 Hrvata i 654 Hrvatica u uslužnim djelatnostima te 1.362 radnika i 147 radnica u poljoprivredi. Dakle oko 16.000 radnika s time da je približno 20.000 radnika došlo iz područja Hrvatske koje je držala Italija, dok je zarobljenih Talijana među kojima su bili i Istrani otpremljeno u Treći Reich oko 30.000. Sve u svemu velik broj, pa i taj samo približan, jer evidencije su manjkave i o živima i o mrtvima. Koliko li je ljudi poginulo prilikom odlaska a koliko prilikom povratka? Ovi radnici nisu bili koncentrirani u jednom logoru, već su bili rasuti diljem Njemačke i Austrije, mnogo su premještani i seljeni prema potrebi. Broj je tajna.

Na svoj savjesni i dokumentirani način dr. Grünfelder je istražila svu građu do koje je mogla doći, zapravo sve što je sačuvano u svim arhivima osim beogradskih, a konzultirala je i brojnu literaturu na stranim jezicima. Ona je odlično obradila ovu tešku temu. Imamo sreću što je imala mogućnost uvida u zahtjeve za odštetu, ali i što su ovoj uglednoj povjesničarki bila otvorena vrata svih arhiva. Ona nije dobivala odgovore *“ne znamo za takvu građu”*, *“Nije ništa očuvano”*, ili *“Možda nešto ima u velikim fondovima ali to se ne može brzo istražiti”* ili *“Fondovi se još ne mogu koristiti”*. To, a i nestašica novca bio je razlog radi čega mi iz Instituta nismo mogli pa i nismo istražili ovu važnu temu. Ona je pripadala saveznoj historiografiji. Sjećam se da sam jednoć u Arhivu Ministarstva vanjskih poslova Jugoslavije u Beogradu pronašla sveščić s pismima jugoslavenskih radnika u Njemačkoj iz 1939. i 1940. U svim pismima bile su žalbe i tuženja na stanje u kojima žive i rade i molbe da država intervenira. No nisam imala novca da presnimim taj materijal, a kasnije više nikada nisam imala prilike da dođem do tog materijala. Sjećam se da su pisma bila potresna. Tko zna da li su sačuvana?

Knjiga dr. Grünfelder je sastavljena od pet osnovnih poglavlja:

Prvo poglavlje je i uvodno i ima naslov **“Nepoznato poglavlje hrvatske povijesti”** u kojem autorica prezentira postojeću historiografiju, hrvatsku i srpsku, njemačku, austrijsku, talijansku i mađarsku, na arhivske objavljene i neobjavljene izvore, usmena povijest, te pisma radnika i radnica iz austrijskih logora. U tom su poglavlju prikazani i razlozi radi kojih su hitlerovci zapošljavali strance s kraćim osvrtom na ratno gospodarstvo, liberalizirani ulazak stranaca u Njemački Reich gdje su radili pod vrlo nepovoljnim uvjetima te na zakonske osnove slanja naših ljudi u Njemačku.

Drugo poglavlje pod nazivom **Slanje snage u Njemački Reich** - iz perspektive emisivnih zemalja podijeljeno je geografski u: 1. Prisilni radnici i radnice s područja NDH; 2. Područje prisilnih radnika iz hrvatskih krajeva u sastavu Italije; 3. Prisilni radnici s hrvatskih teritorija pod mađarskom upravom (Baranja i Međimurje). Ovo je poglavlje ključno i podijeljeno je u nekoliko tematskih podpoglavlja.

Tako se u prvom dijelu obrađuje položaj NDH od 1941. do 1944 godine iz čega se vide koristi za NDH i koristi za Treći Reich od prisilnih radnika čije je slanje dogovoreno već Trojnim paktom. Ta je emigracija započela već za vrijeme Kraljevine Jugoslavije i od 1926. kao ekonomska, jer su naši ljudi potrebiti rada zbog ograničavanja imigracije u SAD išli na privremeni rad u Francusku, Belgiju i Njemačku. Nijemci su tada primali naše radnike samo na poljoprivredni rad i ovdje su bili izloženi vrlo teškom, potplaćenom

radu. Vodstvo nesamostalne NDH moralo je u 1941. u svemu udovoljavati zahtjevima njemačkih nalogodavaca, te je slanje vršeno na temelju sporazuma. Počeli su odlaziti u Njemačku oni koji nisu imali od čega živjeti, ali su vlasti pod "blagim" ali i "grubim" pritiskom slali "nepoćudne i po svoj poredak opasne radnike u Njemačku. Slanje je osobito u velikom obimu zahvaćalo Srbe, jer su ustaške vlasti smatrale da se na taj način pomažu rješavanju "srpskog pitanja u Hrvatskoj".

Drugi dio je sastavljen iz niza tema. Spašavanje djece od Diane Budisavljević, supruge dr. Julija Budisavljevića. Ona je bila i snaha velikog župana u tri hrvatske županije prije 1905. književnika i publiciste Bude Budisavljevića Prijedorskog, ujedno i osnivača Hrvatskog planinarskog društva od 1874. Kao osnivač kirurške klinike u Zagrebu dr. Budisavljević bio je jedan od najuglednijih zagrebačkih kirurga koji se uspio održati u poslu sve do 1944 godine. Diana Budisavljević, rođena u obitelji Obexer u Innsbrucku, saznala je za djecu koja su se nalazila u logoru Stara Gradiška i Jasenovac poslije njemačko-ustaške ofenzive na Kozaru. koja je vođena kako bi se Nijemcima osigurala rudača iz Ljubije koji je najveći rudnik željezne rudače u ovom dijelu Europe. Diana Budisavljević je iskoristila svoje veze i organizirala sa suradnicama smještaj djece u Nazorovoj 49 i Ilici 83, Brezovici i kod nekih obitelji. Vodila je dnevnik i zabilješke o djeci te je suradnjom s međunarodnim Crvenim križem i Caritasom Zagrebačke nadbiskupije radila na ponovnom sastavljanju obitelji nakon Drugoga svjetskog rata. Pomagala je - koliko je mogla - i Srbe koji su iz Stare Gradiške slani na prisilni rad u Njemačku a neki su se i dobrovoljno javljali ne bi li radom u Njemačkoj spasili život. Neki od ovih vraćeni su natrag iz Maribora kao preslabi pa je većina i opet završila u logoru. Djece u tim radničkim transportima nije bilo. U nastavku na ovo poglavlje autorica piše i o ustaško-njemačkoj ofenzivi i direktnom odvođenju ljudi u Njemačku, osobito u *Industriegesellschaft Farben AG*. koja je tvornica radila kemikalije koje su služile kao sastavni dio ciklona B kojim su ubijani logoraši u njemačkim logorima. Možda je zanimljivo spomenuti da za razliku od nekih drugih tvornica koje su bile uključene u ratnu industriju i nastojale obeštetiti žrtve, ova tvrtka, odnosno direktor Zaklade Flick iz Berlina odbio je sudjelovati u nadoknadi.

Autorica je navela da su i manje grupe Roma bile upućene na rad u Njemačku. Broj Roma nije baš bio velik i većina ih je stradala već u Jasenovcu kako je to obradila dr. Lengel-Krizman još 2003., a oni koji su bili otpremljeni u Njemačku ubrzo su podlegli neljudskim uvjetima rada.

U Njemačku je otpremljeno iz područja NDH-a na rad i 19 Mađara i jedan Čeh.

Međutim za razliku od 1941. i 1942. kada su vlasti NDH uspjele ispuniti sporazum i otpremiti oko 100.000 osoba u Njemačku Nijemcima to nije bilo dosta pa su počeli sami vrbovati radnike ili provoditi racije. Tako je bio zavrbovan 1942. i Pavao Kolar koji je radio na gradnji mosta u Varaždinu i poslan na rad u Siemens. Autorica je pronašla da su sve njemačke službe u NDH obavljale novačenja, i s vremenom je ta njihova akcija postajala sve veća kada su počele zakazivati ustaške ustanove za vrbovanje uslijed sve snažnijih akcija partizana. Siegfried Kasche SS-Obersturmbannführer preko Gestapoa i Glaise von Horstenau. opunomoćeni njemački general za Hrvatsku putem Wehrmachta bili su konkurenti u obavljanju ovog posla, i ne postoje evidencije tih transporta. Poznato je da je interventna jedinica SS-a dobila u travnju 1941. ovlast nad logorom za ratne zarobljenike u Zemunu, i većina ih je otpremljena u Njemačku na rad, a i kasnije je zemunski logor bio sabiralište za transporte civila u Njemačku i u Norvešku. Iz ovog logora nisu curile nikakve informacije o transportiranju ljudi. Iz Zemuna su transporti na rad u Njemačku

išli uglavnom Dunavom. Autorica je obradila razloge zatvaranja i onda otpremanja ljudi na prisilni rad u Njemačku. Hitlerovom naredbom od srpnja 1943. zarobljene partizane između 16 i 50 godina nije trebalo streljati kako je bilo određeno naredbom od 16. srpnja 1941. već ih se trebalo slati u Treći Reich na težak rad. U operaciji *Weiss I.* iz početka 1943. i operaciji *Schwarz* od sredine svibnja 1943. njemačke su jedinice mogle stalno i sustavno ulaziti u kuće i stanove u potrazi za "bandama" i sumnjivim osobama te iste odmah slati u Njemačku. Ljudi su jednostavno nestajali u trenu a da nitko nije znao kuda su poslani. Akcija zapošljavanja u Njemačkoj vršena je na silno grubi način. (str. 108-109) Takvi radnici nisu imali ni radne ugovore ni putovnice i njihovo je preživljavanje bila slučajnost. Do velikog novačenja dolazi u 1943. ali zbog partizanskih aktivnosti a i nedostatka prijevoznih sredstava Njemačka u 1944. dobiva mnogo manje novih radnika nego prije i potražnja za radnicima je sve veća. Radnici koji su bili na radu u Njemačkoj često se ne vraćaju nakon božićnih praznika u Njemačku već 1942. te radi toga u 1943. i ne dobivaju više dopuste. Na deportaciju su osuđeni i mnogi stanovnici Hrvatske koji su pokušavali sitno ilegalno trgovanje s njemačkim vojnicima. Sve to pokazuje da su hrvatske vlasti izgubile inicijativu u prikupljanju radne snage za Njemačku, a arhivska građa ne pruža podatak o točnom vremenu kada se je to zbilo.

U nastavku dr. Grünfelder je obradila radnu snagu koja je regrutirana na hrvatskim područjima koji su bili pod Italijom do njene kapitulacije. Italija je još 1938. potpisala s Njemačkim Reichom sporazum o slanju radne snage u Njemačku za potrebe njemačkog gospodarstva. Interniranje talaca u talijanske radne logore bilo je brojno. Prije slanja u te logore kao sabirni logori služili su u Rijeci vojarna Diaz, a u Trstu zatvor Coroneo. Mnoge zatvorenike Italija je prepuštala Njemačkoj. Autorica ostavlja otvorenim pitanje je li se radilo o jednostranoj lojalnosti Talijana prema Nijemcima ili se možda radilo o pražnjenju seljačkih imanja Hrvata i Slovenaca u Istri. No razlozi su raznoliki i autorica ih navodi. (str. 120) Nakon kapitulacije Italije njemački Wehrmacht je znatno uvećao kontingent radne snage koja je slana u Njemačku s ovog područja. U Njemačku je prema Wedekindu deportirano nakon kapitulacije Italije 402.600 vojnika, 13.000 časnika i 72 generala. Bojeći se izdaje talijanski vojnici nisu uključivani u Wehrmacht. Nije im bilo priznat status ratnog zarobljenika prema Ženevskoj konvenciji iz 1929., ali je ministar za naoružavanje i ratnu proizvodnju Albert Speer iskoristavao ovu snagu do maksimuma za razliku od glavnog opunomoćenika za zapošljavanje u sklopu četverogodišnjeg plana Trećeg Reicha Fritz Sauckela koji je želio talijanskim vojnicima osigurati bolje uvjete rada i života. No forsirano ratno gospodarstvo i sve oskudnije zalihe hrane izjednačavalo je ove bivše talijanske vojnike s ostalim prisilnim radnicima. Hrvatsko i srpsko stanovništvo koje je živjelo pod Italijom do jeseni 1943. imalo je isti tretman, pa su kao i talijanski vojni internirci zapošljavani u vojnim pogonima u građevinarstvu, rudarstvu i željeznicama. Poslije kapitulacije Italije situacija se mijenja i Naredbom Vrhovnog komesara operativne zone Jadranske primorje svi talijanski državljani s tog područja podlijegali su radnoj obvezi a oslobođeni su bili samo oni koji su se dobrovoljno javili za rad u Njemačkom Reichu odnosno u službu Nijemaca. Gruppenführer SS-a Odilo Lothar Globočnik nasilno je prikupljao ljude utrkujući se sa SS-om i Gestapoom u lovu na ljude. Rommelova ofenziva priskrbila je Nijemcima također mnogo prisilnih radnika. No prikupljali su se i ljudi koji nisu imali nikakve veze s partizanima ili antifašističkim pokretom. Jednostavno bili su sposobna radna snaga. Pohvatani su radili na raznim poslovima, u kućanstvima i na poljima. Slično se desilo Dalmatincima kada su Nijemci okupirali Dalmaciju. Oni koji nisu izbjegli

na Vis bili su izloženi opasnostima deportiranja u Njemačku. Diana Budisavljević mogla je pomoći samo malom broju ovih ljudi. Kroz Zagreb su prolazili transporti za transportom jer su Nijemci hapsili i one koji su bili simpatizeri Nijemaca, pa autorica navodi Marka Vidića trgovca i Damjana Čolića, "najistaknutije ustaše iz Čapljine", koje su Nijemci deportirali na prisilni rad u Njemačku. Osobito je brutalno nastupala SS divizija "Princ Eugen", sastavljena uglavnom od naših folksdojčera ali pod vodstvom najstrožih oficira.

Dalje dr. Grünfelder piše da je u građi Hrvatskog državnog arhiva pronašla da su tek od 1944. Mađari iz Međimurja i Baranje slali radnike u Njemačku. Dakle vrijeme Eichmana. No na temelju odštetnih zahtjeva autorica je pronašla da je više Međimuraca poslano u Austriju i Njemačku gdje su radili na obnavljanju aerodromskih pista ili kod seljaka još od 1941. godine.

Treće veliko poglavlje nosi naziv "**Životni i radni uvjeti Fremdarbeitera na teritoriju današnje Republike Austrije**". Autorica je pokušavala ovo poglavlje sastaviti na temelju odgovora poduzeća gdje su ti radnici radili no odgovora nije bilo što je bio znak da se poslodavci nisu osjećali odgovornima za fizičke i psihičke muke stranih radnika u Njemačkoj. Vjerojatno se je nastojao dobiti najbolji radni učinak uz najmanje troškove. I domaće stanovništvo, izloženo sve većim restrikcijama hrane i sve lošijim uvjetima ali i zbog denunciranja okoline, omalovažava strane radnike. Maksimalna suzdržanost u odnosima guši svako suosjećanje. Nažalost istraživanja su još uvijek ograničena. Austrijske bolesničke blagajne (*Krankenkassen*) još uvijek ne dozvoljavaju slobodno korištenje kartona osiguranih stranih radnika, pa su još uvijek tajna i oboljenja i smrtnost tih radnika. Autorica je ovo važno poglavlje podijelila u četiri potpoglavlja.

Katolička crkva u Njemačkoj, tj. Povjerenstvo Njemačke biskupske konferencije sa sjedištem u Fuldi, pozivajući se na *Reichskonkordat* od 20. VII. 1933. pokušala je djelovati među radnicima bez obzira na naciju što je dovodilo do zbližavanja poslodavaca, stanovništva i radnika. To je ponukalo Heinricha Himmlera da ograniči djelovanje katoličkih svećenika, tj. da zatraži da pastoralnu skrb među stranim radnicima obavljaju svećenici iste nacionalnosti, dakle izdvojeno. Austrija je bila izložena istom zakonodavstvu kao i Njemačka. Tolerirao se dolazak svećenika iz njihovih matičnih zemalja, pa su to obilato koristili Talijani. No da li je takvo dušobrižništvo postojalo i za hrvatske radnike nije autorica uspjela utvrditi. Ona je ipak utvrdila da postoji određena briga nadbiskupa Alojza Stepinca u 1940., 1941. i 1942. ali uglavnom u božićnim porukama a ne de fakto dolaskom katoličkih svećenika među te radnike. U tim porukama ima i nadbiskupove ograde od rasističke i nacionalšovinističke politike nacista. Autorica je pronašla da je u Njemačkoj radilo nekoliko hrvatskih svećenika (dr. Vilim Nuk), dok je u Austriji pastoralna služba bila manja i uglavnom su djelovali samoinicijativno (Fra Čović). Uglavnom ti svećenici nisu imali radnu dozvolu i nisu bili institucionalizirani kao dušobrižnici za Hrvate. A dublja istraživanja su onemogućena zbog uništene arhive Biskupske konferencije u Fuldi. Za Srbe zabilježen je kao predstavnik Hrvatske pravoslavne crkve arhimandrit Miron Federer, ali ga generalni konzul u Beču nije podržao, a očito ga nisu prihvaćali ni Srbi i on se nakon pet mjeseci boravka u Beču više ne spominje.

U drugom potpoglavlju autorica je obradila radne i životne uvjete u hidrocentrali Kaprun koja se gradila ne nadmorskoj visini od 1000 metara na alpskom grebenu Hohe Tauern, gdje je radilo 386 radnika iz Jugoslavije ili 6,1 % zaposlenih. Bilo ih je zatim u poljoprivredi, u privatnim domaćinstvima, u ugostiteljskim objektima, u industriji, u građevinarstvu i održavanju infrastrukture prije početka savezničkih bombardiranja.

U trećem potpoglavlju autorica prikazuje užasne prilike za vrijeme kada su za zračnih uzbuna svakodnevno više puta bombardirani njemački gradovi i tvornice, i kada se rad za ratne potrebe i oružje zajedno s radnicima preselio pod zemlju, te kada cjelokupni rad i život postaje užasan tj. dobiva sve karakteristike robovskog rada. U 1942. još su se poštovale odredbe radnih ugovora s hrvatskim radnicima pa su bila moguća i putovanja u domovinu, barem za one koji su dobrovoljno otišli u Njemačku. Kroz podnošenje zahtjeva za odštetu autorica je upoznala tragične sudbine mnogih ljudi koji su se opet prisjećali onih koji su s njima radili i koji se nikada nisu vratili kući.

U četvrtom podpoglavlju obrađen je rad Židova na jugoistočnom bedemu, rad mađarskih Židova u Austriji te obrađena mjesta i svjedoci zločina protiv čovječnosti u sklopu projekta *Südoswal* kada je dolazilo do masovnog pokolja mađarskih Židova u Römersteinbruchu 21. ožujka 1945., ali i kod Burga u Gradišću, te strahoviti marševi potkraj postojanja Trećeg Reicha u kojem su stradali mnogi ljudi. Negdje u toj masi našli su se i brojni hrvatski Židovi, uglavnom oni koji su došli u Njemačku nakon kapitulacije jugoslavenske vojske odnosno oni koji su do tada preživjeli logore. Hodanje u marševima smrti bilo je za iscrpljene ljude sudbonosno. Ernst Kaltenbrunner i Adolf Eichmann bili su odlučni izvršio Hitlerovih zapovijedi da genocid europskih Židova treba ostati tajnom.

U četvrtom poglavlju **Posljednji čin - repatrijacija u Jugoslaviju** (str. 201-210) opisuje se ulazak savezničkih jedinica na teritorij Republike Austrije, te kako su prisilni radnici doživljavali ulazak Saveznika - osloboditelja. Željeli su što prije kući no mnogima je to uspjelo mnogo kasnije nakon što je provjeren njihov identitet. U Beču je 15. svibnja 1945. proradio Jugoslavenski odbor za organiziranje transporta za povratak, a u studenom 1945. je u Klagenfurt stiglo Jugoslavensko povjerenstvo za repatrijaciju. Prema tome muke mnogih nisu završile u travnju ili svibnju 1945. već su se nastavile.

U sklopu ovog poglavlja iskazano je i da u Jugoslaviji bivši prisilni radnici nisu bili dočekani raskriljenih ruku. Iz razumljivih razloga odnos nove Jugoslavije prema ovim povratnicima bio je sumnjičav. Ta radili su za okupatora tijekom rata... Većina ih je išla na provjeru. Neki su završili u Jugoslavenskoj armiji. Mnogi kod kuće nisu našli ništa, osobito ako su bili pripadnici njemačke manjine. Neki su čak utjerani u kolonu koja se kretala od austrijske granice prema Srbiji. Zbog odnosa sredine u koju su se vratili mnogi se nisu javljali ni kasnije kao žrtve rata. U Ljubljani je 34 zatočenika logora Dachau i Buchenwald osuđeno zbog suradnje s Gestapoom i 11 ih je čak streljano. Tek mnogo godina kasnije, a neki čak ni danas, nisu voljni da govore o tom vremenu. Italija je za svoje povratnike organizirala prihvatne centre. U Hrvatskoj nije zabilježeno ništa slično. Osobito su bili zbunjeni povratnici u Istru koji su čuvši da će Istra pripasti Jugoslaviji ostajali u Koruškoj. Ova zbunjenost je glavna karakteristika sjećanja ljudi koji su milom ili silom radili za Treći Reich u Njemačkoj i Austriji.

I konačno peto poglavlje **Prisilni radnici i radnice - žrtve ili stupovi nacionalsocijalističkog režima?** (213-216). Ovo poglavlje je zaključno i ono nam otkriva velike dileme same autorice. Autorica ukazuje da su prisilni radnici bili robovi koji nikada nisu pokušali pružati otpor poslodavcima koji su ih iscrpljivali radom i glađu. Iz straha nisu bježali, nisu pružali organizirani otpor i zapravo su bili važni stupovi za održavanje i funkcioniranje Hitlerovog sustava. Oni su održavali režim na životu i produžavali rat. Autorica smatra da je u temelje naprednog austrijskog gospodarstva ugrađen i rad stranih prisilnih i robovskih radnika, te da je stvorena tehnologija koja je omogućila Austriji brzi ulazak u red zemlja visoke tehnologije. Prisilni strani radnici u Njemačkoj bili su radnici druge vrsti, izjednačeni s robovima.

No ova slika ima i drugu stranu. Od 1965. mogli su dobiti potvrde o radnom stažu u Austriji i mogli su ostvariti pravo na mirovinu. No nadoknadu za pretrpljene muke su izostale do najnovijih vremena kada je pod pritiskom suda Njemačka priznala kroz osnivanje Fonda za isplatu naknada "etički dug", ali ne i "zločin protiv čovječnosti". Oni koji su umrli bili su prikraćeni za odštetu bili su prikraćeni za obitelj, bili su prikraćeni za život.

Na kraju knjige objavljeno je više dodataka. Prvi je Bibliografija iz koje se vidi da je autorica iskoristila svu relevantnu literaturu. Također su navedene i adrese njemačkih i austrijskih poduzeća koje je anketirala za prikupljanje podataka kao i arhive, knjižnice i zbirke u Hrvatskoj i u Europi odakle je crpila podatke. Autorica je smatrala potrebnim da posebno navede imena anketiranih osoba koje su pristale da se objave njihovi podaci pod njihovim imenom i prezimenom. No većina čija su svjedočenja ugrađena u ovu knjigu nisu to odobrili, ali mislim da i njima treba zahvaliti jer ipak su u zahtjevu za obeštećenje opisali svoje muke i stradanja.

Objavljena su i dva priloga. Prvi objavljuje sedam tabela s kvantitativnim podacima koji su rađeni na temelju arhivske građe. Drugi prilog navodi zračne napade savezničkih zrakoplova na Austriju. Knjiga ima sažetak na njemačkom jeziku, kazalo osobnih imena, kazalo geografskih pojmova, te bilješku o autorici.

I na kraju moj zaključak. Kvalitetno djelo treba vrijeme da se napiše ili kako bi rekli Nijemci "*Qualität braucht Zeit und einem Raum sich zu entwickeln.*" Drago mi je da je dr. Grünfelder uspjela napisati tako dobro, dokumentirano, profesionalno i pošteno djelo koji je zapravo projekt kojega smo mi profesionalni povjesničari u Hrvatskoj bili obavezni načiniti. Upravo izložba postavljena u lipnju 2007. u Hrvatskom državnom arhivu pod nazivom "Prisilni rad i NDH 1941.-1945", koju je postavio Münchenski povjesničar dr Christian Schölzel u suradnji s određenim brojem suradnika iz Zagreba pokazuje da se ništa ne može načiniti na brzinu i da je potrebno izvagati svaku riječ koja se napiše na panou. (kritika V. Geigera, u ČSP, 2/2007.) Da je tema vrlo zanimljiva pokazuje i knjiga Carla Spartaco Capogreca *Mussolinijevi logori: Internacija civila u fašističkoj Italiji (1940.-1943)*, Zagreb, 2006. izd. Golden marketing - Tehnička knjiga, a u recenziji akademika Pere Strčića. (Prikaz, ČSP, 2/2007.) gdje se govori također o tome da je dio ovih logoraša završio u Njemačkoj. Ova knjiga ima čak 389 str. Da li je taj odlazak bio dobrovoljan? Sumnjam. Konfinacije, internacije, deportacije često se miješaju, te mislim da mi moramo još mnogo toga istražiti. Kada prestaje razlika između logoraša i prisilnih radnika u Njemačkoj. Što je s onim prisilnim radnicima koji nisu htjeli raditi onako kako su tražili njemački poslodavci? Možda bi trebalo nastaviti istraživanja teme o prisilnim radnicima u Njemačkoj da se lociraju sve vrste logora i ponukati ljude da iskažu svoju prošlost ako to još mogu. U svakom slučaju imamo još mnogo toga reći. Umirivanje kolektivne svijesti šutnjom nije dobro ni za jedan narod ako se radi o kršenju ljudskih prava. Ljudska prava mogu se povrijediti na mnogo načina. O tome moraju razmisliti povjesničari. Američka povjesničarka Claudia Koonz (Između pamćenja i zaborava. Koncentracijski logori u njemačkom sjećanju, U: *Kultura pamćenja i historija*, Zagreb, 2006. Prir. Maja Brkljačić, Sandra Prlenda) istraživala je kakve su tragovi ostavili koncentracijski logori u sjećanju njemačkog stanovništva. To bismo morali i mi načiniti jer očito imamo sličnih problema. Sjećanja naroda trebalo bi konfrontirati s radovima povjesničara. Mislim da to nitko kod nas nije nikada učinio.

Ovu knjigu recenzirale su tri recenzentice: dr. Zorica Stipetić, dr. Narcisa Lengyel Krizman i dr. Mira Kolar-Dimitrijević. Nije slučajnost da smo sve tri radile dugo godina

u Hrvatskom institutu za povijest, nekadašnjem Institutu za radnički pokret. Jer tema je doista radnička i najuže vezana uz povijest Drugog svjetskog rata. Sve tri smo podržale izdavanje Grünfelderičine knjige smatrajući to našom dužnošću i veoma radosne da je napisana takva knjiga kojom se popunjava jedna važna praznina u historiografiji Drugog svjetskog rata, problem naših radnika u Hitlerovom Trećem Reichu

Knjiga dr. Marie Grünfelder mora nas uznemiriti ali mora i zainteresirati društvo u cjelini. Da li su naši radnici i radnice bili žrtve ili su bili oni koji su pomagali proizužavati rat? Taj bi odgovor morao biti dan jer mi smo stradali na tisuću načina i svaki pojedinac je priča za sebe. Malo se toga može usporediti s mukama koje su prolazili naši radnici u Njemačkoj izloženi teškom radu, slaboj hrani egzistencijalnoj ugrozi i gotovo izjednačeni s logorašima u zadnje dvije godine rata. Njihov je položaj samo neznatno bolji. Ako je i bio! Fašistička Njemačka bila je za naše ljude užasna zemlja, ali cenzura je spriječila da do nas dođu vijesti kako su ti naši radnici živjeli. Imamo samo male fragmente toga. Zato ova tema i ne može biti zatvorena već samo poticajna.

Dimenzije ljudskih stradanja u vrijeme ratova su nemjerljive i brojevi ništa ne pokazuju. No način kako je dr. Grünfelder obradila ovu temu zaslužuje našu apsolutnu pažnju i pohvalu zbog poštenog, svestranog i dokumentiranog pristupa.

Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

Novi broj Historijskog zbornika Historijski zbornik, god. LXI, br. 2, Zagreb 2008, str. 247-480

U godini 2008, u kojoj je *Historijski zbornik* slavio 60. obljetnicu neprekinuta izlaženja, objavljena su dva broja toga časopisa. Riječ o prvom objavljivanju dva broja godišnje nakon 1952, što je moguće vidjeti i u *Bibliografiji* Historijskoga zbornika 1948 – 2007. objavljenoj u broju 1/2008, koja pored davanja podataka za istraživače različitih područja, napose zbog autorskog kazala, omogućuje – uz različita proučavanja iz povijesti historiografije – i praćenje amplituda toga časopisa. Činjenica da su izašla dva sveska u godini govori da je *Historijski zbornik* na putu stabilizacije. Mislim tu ponajprije na redovitost izlaženja i brojnost pristiglih tekstova, dok je uz brojne nove suradnike potrebno još na taj časopis podsjetiti i ugledne dugogodišnje suradnike koji su u njemu, stjecajem okolnosti, prestali objavljivati. Od broja 2/2008. novi je urednik *Historijskog zbornika* Damir Agičić, a došlo je i do izmjena u Uredništvu, u koje su ušli novi članovi, od kojih se također očekuje dodatno unapređivanje časopisa.

U rubrici «Članci i rasprave» objavljeno je 6 tekstova, u rasponu od srednjeg vijeka do 20. stoljeća.

Hrvoje Kekez, «Palača građanina Giliona: imovinsko-pravna zavrzlama na zagrebačkom Gradecu na prijelazu iz 13. u 14. stoljeće» (str. 247-268), prikazao je zbivanja u vezi sa sporom oko vlasništva palače koju je građanin Gilion dobio od istaknute slavonske obitelji Gut-Keledi. To je darivanje ubrzo osporavano, a kasnije je i slavonski ban Mikac

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 41

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase sans-serif font.

ZAGREB 2009.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 41

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača

Damir Boras

Glavni urednik

Borislav Grgin

Uredništvo

Ivo Goldstein
Boris Olujić
Mario Strecha
Božena Vranješ-Šoljan

Tajnik uredništva

Hrvoje Gračanin

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Naslovna stranica

Iva Mandić

Računalni slog

Boris Bui

Lektura

Ivan Botica

Tisak

Tiskara Rotim i Market, Lukavec

Tiskanje dovršeno u studenome 2009. godine

Naklada

400 primjeraka